

SOMOS PÉTER

Nemzetiségek vizsgálata Szlovákiában

Bevezetés az etnopszichológiába

A kassai Jozef Výrost és Alena Zel'ová szerzőpáros könyve, A nemzetiségi viszonyok szociálpszichológiai vizsgálata - Bevezetés az etnopszichológiába, szlovákul a pozsonyi Pravda kiadónál jelent meg 1988-ban.

A szerzőpáros több éves kutatómunka eredményeit tárja az olvasó elé. Célja, hogy a modern tudomány történetében egyre gyakoribb belső tagolódás eredményeként létrejött etnopszichológia módszereit felhasználva vizsgálja és bemutassa a Szlovákiában élő három legjelentősebb nemzetiség, a szlovák, a magyar és az ukrán fő etnikai jegyeit és egymáshoz fűződő viszonyát, és ezzel is elősegítse Csehszlovákia népeinek további fejlődését és közeledését. Felméréseik a Szlovák Tudományos Akadémia Kassán működő Társadalomtudományi Intézetének közreműködésével készültek, vizsgálódásuk súlypontja Kelet-Szlovákia vegyes lakosságú területe, de készültek szporadikus felmérések a nyugat-szlovákiai kerületben is.

A könyv bevezetője az alapfogalmak tisztázásával foglalkozik; több párthatározat és törvénycikkely „színezi” a tudományos stílust. Található itt idézet az SZKP KB XXVII. kongresszusán elhangzott jelentésből is, amely figyelmeztet az egészségtelen nemzeti izoláció, a lokálpatriotizmus és a valahonnan másfelől remélt segítségben bizakodók jelenlétére is. A CSKP KB határozatának ismertetésével biztosítja az olvasót arról, hogy a nemzetek és nemzetiségek felvirágoztatásának és egymáshoz közeledésének kérdése a kommunista párt egyik legfontosabb feladata. Annak ellenére, hogy a témakör alapfogalmainak tisztázására a szerzők tág teret hagytak, néhány kardinális kérdés megválaszolatlan maradt.

A nemzetiségek kialakulása és jelenlegi helyzete Csehszlovákiában című fejezet túlon túl tömör. A történelmi áttekintésre alig maradt hely, a szerzőpáros megelégedett a burzsoá köztársaság és a szocialista állam nemzetiségi viszonyainak néhány soros összehasonlításával és a hatályos nemzetiségi törvények rövid ismertetésével. A témában járattan olvasó számára ez a nagyvonalúság a későbbiek során értelmezési zavarok forrása lesz.

Az etnikai problémák előfordulását a pszichológia történetében azonban mélyrehatóan tárgyalja a könyv. Alapos ismeretekről tesz tanúbizonyságot a szerzőpáros a „nyugati” és a marxista felfogás bemutatásánál. A nyugati iskola elvitathatatlan érdemként értékeli a sokrétű elméleti munkát, a számtalan felmérést, kísérletezést, de módszerét globálisan koncepciótlannak tartja; kijelenti, hogy megállapításait, eredményeit sokszor „reakciós” célokra használják fel. Feltétlen bizalmat szavaz a marxista-leninista módszerek, e felfogás hívei közt megemlíti a magyar Hunyadi munkásságát is, miközben jelzi, hogy a szocialista országokban az etnopszichológia gyermekcipőben jár, csupán elméleti síkon létezik. Vonatkozik ez a sokat idézett szovjet szerzők munkásságára is.

Az etnopszichológia alapfeladatát a szerzőpáros az etnikailag determinált és pszichikailag regulált viselkedés vizsgálatában látja. Az etnopszichológia a szociális makroközösségekben lejátszódó szociálpszichológiai jelenségek indikátora. Feladatát az etnikai magatartás, a kapcsolatteremtés, a verbális megnyilvánulások, az önértékelés, az értékrendek, előítéletek, sztereotípiák, a bilingvizmus és multilingvizmus értékelésével, illetve vizsgálatával hajtja végre. Egyik legfontosabb kutatási területe az etnikai magatartás kialakulásának és tartalmának analízise. Figyelmeztet rá, hogy az etnikai öntudat kialakulásában nagyon fontos szerepet játszik a kultúra és történelem részletes ismerete. Felmérései bemutatásánál a szerzőpáros visszatér erre a kérdésre, figyelmeztetvén, hogy az adatfeldolgozás érdekében a

kutató (a kérdőbiztos) sohasem elégedhet meg a vizsgált személy verbális megnyilvánulásával, vagyis azzal, hogy a vizsgált személy nemzetisége meghatározásánál kijelenti: „magyar (szlovák) vagyok”, ami ugyan lényeges, ám korántsem elegendő az etnikai öntudat meghatározásához. A szerzőpáros magyar forrásokat is idézve leszögezi: a meghatározás akkor egyértelmű, ha a vizsgált személy a jelzett etnikumra vonatkozó történelmi kérdésekre, aktuális problémákra kimerítő választ ad, ha ismeri az adott etnikum jellegzetes vonásait, szokásait, hagyományait. Ezután ide vonatkozó felmérései eredményeit publikálva, a szerzők kimutatják, hogy a nemzetiségi törvény ismerete még a kisebbségi lakosság körében sem kielégítő. Minél alacsonyabb a megkérdezettek műveltségi szintje, annál hiányosabbak a válaszok. A nemzetiségi jogok vizsgálatánál kiderül, hogy legkevesebben (a magyar megkérdezettek mindössze 62%-a) az anyanyelvhasználat jogát ismerik. A felmérések zömében rosszabb eredményeket felmutató ukránok ezt a jogukat jobban ismerik (76,4%). A szülők és gyermekeik nemzetiségének alakulását vizsgáló felmérés adatai szerint a magyar nemzetiségű szülők gyermekeinek 22%-a más nemzetiségűként van bejegyezve.

A „nemzeti karakter” kifejezés körül mindmáig dúl a vita. A szerzőpáros megkérdőjelezi a kifejezés valóságtartalmát. A „nemzeti karakter” ugyanis tudományosan nem bizonyítható, nem mérhető és pontosan nem definiálható. Ebben a kérdésben a szovjet szerzőkkel is vitába keverednek, néhányan ugyanis, a marxizmus klasszikusait idézve, bizonygatják a kifejezés létjogosultságát. Végül a leningrádi Kon szellemes érvelését is felhasználva, a szerzőpáros elveti ezt a meghatározást és helyette az értékorientációk, példaképek, önképek kialakulásának közös jegyeiből kíséri meg az ún. „nemzeti jellegzetességek” meghatározását.

A vonatkozó felmérés szerint a Kelet-Szlovákiában megkérdezett magyar fiatalok példaképválasztásának sorrendje a következő:

diáktársaikat	28,29% választotta példaképül
családtagjaikat	17,71% választotta példaképül
színészeket	10,07% választotta példaképül
neves személyiségeket	9,30% választotta példaképül
pedagógusokat	8,69% választotta példaképül
barátaikat	8,63% választotta példaképül
sportolókat	6,35% választotta példaképül
szomszédokat, ismerősöket	4,99% választotta példaképül
film- és irodalmi hősöket	3,78% választotta példaképül
énekeseket és csoportokat	2,19% választotta példaképül

A film- és irodalmi hősök, a színészek és a sportolók csoportjában megvizsgálták a példaképek nemzetiségi hovatartozását is. A magyar fiatalok

50,12% választott magának magyar nemzetiségű példaképet,
 9,31% választott magának szlovák nemzetiségű példaképet,
 40,67% választott magának más nemzetiségű példaképet.

Egy másik vizsgálat az önértékelés és az énkép kialakulásának folyamatába nyújt betekintést. Az önértékelés folyamatában jelentős szerepet játszik a kognitív és affektív tartalom. Az énkép az önértékelés eredményeként alakul ki, és az egyén konkrét fejlődési jellemzőin kívül hatással vannak rá az egyén szociális feltételei. A vizsgálat alapkérdése az volt, hogy milyen mértékben befolyásolja az etnikai hovatartozás az énkép kialakulását a fiataloknál. A Leary

interperszonális diagnosztikai. kérdőívének felhasználásával elvégzett vizsgálat adatai igazolták azt a feltevést, hogy a nemzeti hovatartozástól függően különbségek mutatkoznak az adolescens énképének és ideális képének kialakulásában. A szlovák és magyar gimnáziumok diákjai az énkép kialakításánál az energikus, ambiciózus interperszonális viselkedést, a tekintélyt parancsoló fellépést, a versenyszellemet és a határozottságot minősítették a legfontosabbnak. Ezzel szemben az ukrán diákok a barátságos, alkalmazkodó interperszonális kapcsolatok, egymás megbecsülése és a szimpátián alapuló kapcsolatok hívei voltak. Az értékrendszer kutatásának legfőbb kérdése az volt, létezik-e, és ha igen, milyen mértékben befolyásolja a nemzetiségi hovatartozás az egyéni értékrendet; a vizsgálat azonban ilyen különbségeket nem mutatott ki. Az értékorientáció kialakulásában a nemzetiségi hovatartozás nem játszott szerepet. A szerzők ezt a tényt a szocialista életmódnak, a kultúra internacionalizálódásának, a nemzetek és nemzetiségek szocialista együttélésének javára írják.

Figyelemre méltó eredményeket hozott a szociális interakciók etnikai függőségének elemzése, az interetnikus kapcsolatok etnopszichológiai vizsgálata.

A szomszéd etnikum tagjaival fenntartott, az egyén aktivitásának minden területére kiterjedő (munkahelyi, társadalom-politikai, magánéleti) kapcsolatrendszer alapvetően hat az egyén nézeteire, meggyőzésére, érzelmeire, céltudatos cselekedeteire és egész viselkedésére. A fő vizsgálódási terület a kapcsolatok intenzitásának elemzése, a magatartás analízise a vizsgált terület nemzetiségi viszonyaitól függően. A felméréseket a következő vegyes lakosságú területeken végezték el:

Kassa - túlnyomórészt szlovák lakosságú,
Rozsnyó - nemzetiségi egyensúlyhelyzet,
Királyhelmece - a magyar lakosság van túlsúlyban.

A kassai szlovákoknak lényegesen kisebb intenzitású kapcsolata van a magyarokkal, mint a rozsnyói szlovákoknak. A legintenzívebb kapcsolata a magyarokkal a királyhelmecei szlovákoknak van. Analóg helyzet áll elő, ha a kapcsolatok intenzitását a magyarok szempontjából értékeljük, tehát a királyhelmecei magyaroknak a legrosszabb, a kassai magyaroknak a legintenzívebb a kapcsolatuk a helybéli szlovák lakossággal. A felmérés konklúziója tehát az, hogy vegyes lakosságú területen a domináns nemzet magatartása határozza meg a kapcsolatok intenzitását.

A kassai szlovákok negatívabban ítélték meg a környezetükben élő magyarokat (munkatársi, baráti és rokon kapcsolatokban), mint a rozsnyói vagy a királyhelmecei szlovákok. A szerzők ebből azt a következtetést vonják le, hogy a kölcsönös kapcsolatok nagyobb valószínűsége, mely a terület nemzetiségi összetételének függvénye, pozitív hatással van az interetnikai magatartásra.

A magyarok szlovákokhoz fűződő viszonyának vizsgálata nem mutatott analóg eredményt. Magatartásuk a szlovákokkal szemben mindhárom vizsgált városban és minden vizsgált kapcsolatban egyformán volt pozitív. A szerzők megállapítása szerint a magyarok magatartásának kialakulásában a döntő szerepet a szlovák nemzet államalkotó szerepének tudatosítása játszotta, és nem az, hogy az adott területen milyen a szlovák nemzetiségűek számaránya. Döntő jelentőségű volt ezenkívül az a tudat, hogy Szlovákia területén, a szlovákokkal közös államban élnek, valamint ehhez az államhoz való tartozásuk tudata.

A szerzők mindebből azt a végkövetkeztetést vonják le, hogy a nemzetiség magasabb számaránya egy adott területen kedvező hatással van a többségi nemzet velük szemben kialakított magatartására. A szlovák nemzetiségűek domináns helyzete vegyes lakosságú területeken negatív magatartásformák kialakulásához vezetett a kisebbséggel szemben.

Az anyanyelvhez, a nemzeti sajátosságokhoz és tradíciókhoz, a nemzeti intézményekhez (rádió, tv, sajtó), valamint a nemzetek és nemzetiségek közeledéséhez és a más nemzetiségűekhez fűződő viszony vizsgálatával az intraetnikus és interetnikus magatartást vették szemügyre a kutatók a szlovák, magyar és ukrán tannyelvű gimnáziumok tanulóinál. Az anyanyelvhez és a nemzeti intézményekhez a magyar diákok viszonya volt a legjobb, de ugyanők voltak azok, akik a legnegatívabban ítélték meg a nemzetiségek aktuális helyzetét, valamint a nemzetiségek közeledésének lehetőségét is. Általánosságban elmondható, hogy a nemzetiségi diákok érdeklődésének homlokterében az anyanyelv ápolása és a nemzeti hagyományok megőrzése áll, míg a szlovák diákoknál ez a két dolog már „magától értetődőbbnek” tűnik.

Megjegyzendő, hogy a magyar diákoknak, pozitív magatartásuk ellenére, nem volt pontos elképzelése a nemzeti intézmények működéséről, szerepéről. Anyanyelvükhöz, nemzeti sajátosságaikhoz, a hagyományokhoz fűződő viszonyuk sem bizonyult tudatosnak.

A szocialista viszonyok közt kialakult etnikai magatartás vizsgálatánál a szerzők alaptétele a következő: a történelmi értelemben vett nemzetiségi probléma; az elnyomás, az egyenlőtlen gazdasági, szociális, politikai és kulturális helyzet már a múlté, a nemzetek és nemzetiségek egyforma jogokat élveznek, mely az emberek tudatában is visszatükröződik, ezért nem várható nagy különbség (pozitív-negatív folyamatban) az egyes népcsoportok etnikai magatartása között. Az etnikai magatartásra nagy hatással van a marxista-leninista szellemben megoldott nemzetiségi kérdés, az ebből fakadó szocialista hazafiság és internacionalista gondolkodásmód. Az etnikai magatartást formáló külső tényezők közül a szerzők különös fontosságot tulajdonítanak az adott állam történelmi, gazdasági, politikai, ideológiai és kulturális viszonyainak, valamint nemzetiségi szerkezetének.

Jozef Výrost és Alena Zel'ová könyvének áttanulmányozása után az olvasónak vegyes érzelmei, fura gondolatai támadnak. Elismeri és dicséri a tanulmányt úttörő jellege miatt. Értékeli az alkotók felkészültségét, tudományos hozzáállását, tapasztalatát, céltudatos munkáját. A szerzők elméleti fejtegetései lekötik figyelmét, felméréseiket izgatottan tanulmányozza, érdekesnek, tanulságosnak tartja, bár a szerzőpár következtetéseivel sok helyen vitatkozik. Hiányolja az eredmények gyökerekig hatoló elemzését. Nem kételkedik a szerzők jóhiszeműségében sem, adataik valóságtartalmát sokszor mégsem fogadhatja el. Ami kimondottan zavarja az olvasót, az az egyoldalú megközelítés, a „burzsoá” elméletekkel fíradhatatlanul vitatkozó, hajlíthatatlan, kompromisszumra képtelen gondolatmenet. A politikai és ideológiai elemek túldimenzionálása, a marxista-leninista elképzelések hipertrofizálása és túlidealizálása, főleg a nemzetiségi viszonyok tárgyalásánál, a csehszlovák nemzetiségpolitika értékelésénél szkeptikussá teszi az olvasót. (Lásd az utóbbi évek e vonatkozású történéseit a szocialista országokban.) E felfogás következményének tartja az olvasó a téma obligát-optimista megközelítését és néhány kardinális kérdés megkerülését, ill. bagatellizálását. A szerzőpáros nem definiál olyan alapfogalmakat, mint pl. a nemzetiség, a kisebbségi létforma, a kisebbség viszonya az anyanemzethez. Nem vizsgál meg olyan, a téma szempontjából rendkívül fontos pszichológiai kategóriákat, mint pl. az elhárító mechanizmusok kérdése, a tolerancia, a büntudat problémája. Tanulságos lett volna, ha olyan „kényes” témákról, mint az előítéletek, sztereotípiák, ezek kialakulásáról és tartalmáról, a toleranciaszintről, saját nemzetük múltjáról és jelenéről, valamint a többi nemzet ismeretéről is készül egy-egy felmérés.

Azt is felrója a szerzőknek, hogy a felmérések körülményeinek - egyébként precíz - ismertetéséből kimaradta vizsgálatot végző kérdezőbiztosok pontos ismertetése (nemzetisége, a kommunikáció nyelve, a téma ismertetésének módja, a kérdezőbiztosok viszonya a vizsgált személyekhez). Köztudott ugyanis, hogy egyes emberek gyakran ténylegesen egymásnak ellentmondó attitűdöket rejtegetnek magukban és a helyzettől, ill. a vizsgáló személytől függően vallhatják egyiket vagy másikat. (*Nakladatel'sto Pravda, Bratislava 1988*)